

KÖNYVISMERTETÉSEK

MAGYAR KÁLMÁN–NOVÁKI GYULA

SOMOGY MEGYE VÁRAI A KÖZÉPKORTÓL A KURUC KORIG

*Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága,
Kaposvár, 2005. 298 oldal, helyszínrajzokkal, 86 rajzos, illetve fényképtáblával*

Nehéz helyzetben van e sorok írója, amikor a hazai vártopográfiai irodalom egyik legújabb termésének bemutatására vállalkozik: a szerkesztői tollat a recenzensével felváltania! Mint ugyanis ez a kötet bevezetéséből is kiderül, a magyar várkutatás korelnökének, Nováki Gyulának és munkatársának, Magyar Kálmánnak ez a munkája eredetileg a Castrum Bene Egyesület „Magyarország várainak topográfiája” címet viselő, tervezett sorozatában, annak első köteteként jelent volna meg – sajnos, erre a remélt anyagi támogatás elmaradása miatt nem kerülhetett sor. Szerencsére azonban a fiatalabb szerzőtárs nem csupán a szerkesztés feladatát vállalta át e sorok írójától, de sikeresen össze is kalapozta a kiadáshoz szükséges pénzt – a támogatók névsora a kötet utolsó lapjain olvasható –, s így 2005 őszén már egy látványos bemutatón vehették kézbe az érdeklődők a Somogyország közel száz középkor- és kora-újkor-erődítményét hatalmas adatmennyiséggel, első alkalommal átfogóan bemutató, s így értelemszerűen hiánypótló, keménykötésű könyvet.

A munka alapvetően Nováki Gyula és munkatársa, az 1993-ban elhunyt Sándorfi György – a kötet felmérései jelentős részének (társ)szerzője – korábbi, 1979-ben, illetve 1992-ben megjelent, úttörő jelentőségű regionális vártopográfiáinak¹ rendszerét követi, miközben többet is, meg kevesebbet is nyújt azoknál. Többet annyiban, hogy itt már minden várépítmény esetében léptékhelyes térképvázlat áll rendelkezésre a terepen való azonosításhoz; más kérdés, hogy még ez is kevés sokszor a várak felkereséséhez, mint ezt épp az említett könyvbemutató alkalmával a helyszínen, Segesden volt alkalmunk tapasztalni.²

Kevesebbet ugyanakkor abban nyújt, hogy – mint ez már a címből is kiderül – nem tárgyalja az őskor (és a római kor) erősségeit, azaz a szerzők olyan esetekben is kénytelenek voltak a korhatározás dolgában állást foglalni, ahol ez régészeti kutatás hiányában véleményem szerint megbízhatóan aligha volt lehetséges. Még érdekesebb a helyzet akkor, ha a vélt vagy valós középkor-kora újkor-erősség egy őskor-erődítményen belül helyezkedik el (példa erre Kéthely–Baglyashegy–Parapló domb) vagy nem zárható ki egy őskor-erődítmény (így többek között Somogyvár esetében). Maguk a szerzők is említenek három olyan őskor-erődítményt, ahol elképzelhető egy későbbi „újrahasznosí-

1 NOVÁKI GYULA–SÁNDORFI GYÖRGY–MIKLÓS ZSUZSA: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Budapest, 1979., NOVÁKI GYULA–SÁNDORFI GYÖRGY: A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig). Miskolc, 1992.

2 Úgy tűnik, ebből a szempontból a legszerencsésebb a vonatkozó eredeti, 1:25 000-es térképszelvények alkalmazása, l. erre épp a kötet egyik szerzője tiszteletére kiadott kötet számos tanulmányát: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. KOVÁCS GYÖNGYI–MIKLÓS ZSUZSA. Budapest, 2006.

tás”.³ Nem túl szerencsés tehát véleményem szerint ez a kronológiai lehatárolás, ahogy nem tartom annak az említett, 1992-ben megjelent borsodi topográfiában alkalmazott megoldást sem, ahol külön-külön fejezetben tárgyalták a szerzők e két nagy korszak erősségeit. Mindez megerősít abban, hogy csak az ismert összes egykori erődítmény áttekintése lehet a tárgya a tervezett országos vártopográfiának – így öröm az ürömben, hogy végül nem a most ismertetett kötetrel indult a sorozat!⁴

A somogyi várkönyv nem tartalmaz emellett összefoglaló értékelést sem – bizonyára azért, mivel az újabb vártörténeti kutatásban már általánosan elfogadott, hogy alaposabb régészeti kutatások nélkül –, erre Somogyban sajnos csak kevés esetben volt eddig lehetőség, mint ez a kötetben található, a vizsgált 14 vár mellett a kutatókat és a kutatás évét feltüntető térképről is kiderül – túl nagy a tévedés veszélye. Ugyanakkor az első fejezet – egy rövid bevezetés – mégis jól mutatja az ilyen irányú csábítást, hisz itt számos történeti kérdést érint(enek) futólagosan a szerző(k), sőt még egy-egy térkép feltünteteti a castrumokat, a castellumokat, az erődített egyházakat és kolostorokat, valamint a „kora-középkorinak tartott somogyi várak (motték)” is hasonló kigyűjtésben szerepelnek. Míg az első három esetben alapvetően az oklevelekben szereplő megnevezésre illetve az egyházi építmények elsődleges meglétére támaszkodhatott a térképek tervezője – feltűnő, hogy a templomok-kolostorok döntő többségét csak a török hódoltság korábban erődíthették meg – az állítólagos „motték” esetében már ingoványos terepre tévedt. A bevezető szövegéből sajnos nem tudjuk meg, hogy kik azok a kutatók, akik „általában az Árpád-kor különböző, főképpen korai szakaszára” (7. o.) helyezték az itt szereplő kilenc építményt, melyeknél érthetetlen módon nem a motték legfőbb ismérve – mesterséges földfeltöltés –, hanem a kis méret és a köralaprajz szerepel jellemzőként. Közülük Somogyzsitfa–Vári domb esetében már arról értesülünk, hogy ez egy 16. század végi tarisznyavár volt, de ezt Balatonszemes–Temető és Babocsa–„33-as domb”⁵ esetében sem zárják ki a szerzők. Az elpusztult Ordacsehi–Zardavár megítélése teljesen bizonytalan, az említett Kéthely–Paraplé pedig akár még a tévesen várként értelmzett 19. századi, gyakran főúri parkokhoz kötődő földhalmokhoz is sorolható lenne. A maradék négy esetben ugyanakkor leletekről nincs tudomásunk, így igencsak félrevezető lehet egy – nem is annyira tipológiai, mint azt építéstechnikából eredő⁶ – forma ilyen hangsúlyos kiemelése!

Hasonló aránytévésztségre szerencsére másutt nem találunk példát, ugyanakkor kissé feleslegesnek tűnik a 2., kutatástörténeti fejezet, ahol lábjegyzetek, s így a megjelent közlemények nélkül értesülünk a somogyi várkutatásban eddig jelentősebb érdemeket szerzett kutatók munkásságáról; a részletek természetesen az egyes objektumoknál találhatóak meg.

A kötet terjedelmének legnagyobb részét a 3. fejezet, „A helyileg azonosított és felmért”⁷ 86 „középkori”⁸ erődítmény a rájuk vonatkozó ismereteinktől függő terjedelmű,

3 Balatonföldvár, Balatonboglár, Lengyel-tó–Tatárvár (vö. a recenzált munka 7. old.)

4 2006 végén – 2007 elején Borsod-Abaúj-Zemplén őskori, középkor- és kora újkor erősségeit tárgyaló kötettel indul az országos vártopográfia.

5 Jellegzetes tudománytörténeti relikviával, a korai újkor és a késő-középkor összemosásával találkozhatunk a leírásban: „Jellege alapján középkori „motte” típusú vár, esetleg késő középkori úgynevezett göré lehetett. A dombon ugyanis török kori cserepek találhatók” (22. old.)

6 Ugyanakkor a földfeltöltés ténye csupán Babocsa esetében tűnik igazolhatónak!

7 Ugyanakkor szó sincs arról, hogy minden itt tárgyalt erősségről felmérést is tudtak volna készíteni, itt csak Marcalira utalok példaként.

8 L. erre a 4. jegyzetben tett megjegyzésemet, hisz itt természetesen – a könyv címének megfelelően – kora újkor erősségek is nagy számban szerepelnek.

a mai települések szerinti betűrendben történő tárgyalása teszi ki. Természetesen nem lehet a recenzens feladata az összes szócikk kritikai elemzése, erre még akkor sem vállalkozhatna, ha minden tárgyalat erősséget jól ismerne. Az mindenesetre aligha dönthető el minden szakterület meglegedésére, hogy egy vártopográfiai munkában milyen mélységig szükséges az írott és képi forrásanyag feldolgozása – én alapvető feladatnak a *terepen található, azonosított jelenségek* leírását és dokumentálását, továbbá az eddigi kutatástörténet eredményeinek összefoglalását, azon belül a *régészeti adatok* ismertetését tartom. Ezen elvárásnak a leírások a Nováki Gyula korábbi munkáiban megszokott magas színvonalon általában eleget is tesznek, s így bárki megtudhatja a könyvből, hol, milyen földrajzi környezetben állt egykor például a ma (még) részleteiben ugyan nagy-részt ismeretlen babócsai főúri rezidencia. Hasznos lett volna ugyanakkor, ha a szerzők a bevezetésben kifejtik, mit értenek az alatt, hogy egy vár „jellege alapján középkori”, hisz azokban az esetekben, ha nem állt okleveles említés a rendelkezésükre, sokszor csupán ez volt a kormeghatározás alapja! Az viszont nem feltétlenül zavaró, ha néha történeti fejtegetésekkel, hipotézisekkel is találkozunk, mint Törökkoppány esetében: „eredetileg Koppány somogyi vezér (*dux*) erődített udvarháza, egyik legfontosabb somogyi birtokközpontja lehetett itt a 10. század második felében” (146. o.), hisz a szerzők érthetően említeni kívánják saját, másirányú kutatásaikat is. Kevésbé tartom viszont szerencsésnek, hogy Ötvöskónyi erőssége továbbra is mint „Báthory birtok” szerepel (109. o.), noha ez nem bizonyítható, mivel a középkorban mindvégig a Batthyányaké volt!⁹

Ahogy erről már szó esett, az egyes erősségek mai településen belüli helyét térkép-vázlatok adják meg – több objektum esetében számokkal jelölve. Itt azonban a kötetet lapozva számos hibára bukkan az olvasó. Kisebb probléma, hogy Csurgó esetében „1-2. Vár” megjelöléssel szerepel az erősség feltételezhető helye és a talán hozzákapcsolódó vízduzzasztó gát, s rövid töprengés után rá lehet jönni, hogy Háromfa vagy Kaposvár esetében két térképlap található a kötetben. Kéthelynél azonban nem egyeznek a számok a térkép és a szöveg esetében (3. számmal talán Baglyashegy őskori várát jelölték a szerzők?). Marcali esetében közel „1-2 Várhely” megjelöléssel találkozunk az alcímben – a két szám távolsága a térképen közel 1 km –, a szöveg alapján azonban ennyire nem tűnik vitatottnak az egykori főúri birtokközpont helye! Nem érthető ugyanakkor Mezőcsokonya, Nagyatád, Nagybjom, Somogyzsitfa-Szőcsénypuszta vagy Zselickisfalud-Ropolypuszta térkép-vázlata – ezeken sokkal több erősség (?) van feltüntetve, mint amiről a szövegben szó esik. Órtilos esetében még nagyobb a bizonytalanság, hisz az egyik térképen két, a másikon egy, a harmadikon négy objektum szerepel, a szöveg azonban csak hármat tárgyal! Nem világos az sem, miért jelzi két szám Somogyacsa-Kócos hegy egyetlen erősségét.

Ezen problémák többsége alapvetően szerkesztői figyelmen kívül maradásból adódott, Magyar Kálmán mentiségére szolgáljon azonban a rendelkezésre állt idő rövidsége. Ez azonban nem menti a könyv az eddig említetteknél jóval nagyobb hiányosságát, amely különösen megnehezíti használatát – a kötet végére helyezett 86 (?) dokumentációs tábla ugyanis nem az objektumok település szerinti betűrendjében követi egymást, s ami még kellemetlenebb, a szövegben nincs utalás, melyik kép vonatkozik a tárgyalat erősségre! Így az olvasónak nincs más lehetősége, mint kinyitja a kötetet a 204–205. oldalakon, felülről lefelé (vagy fordítva) végigfut a sorokon, s ha szerencséje van – hisz nem minden várhe-

9 Erre legújabbán: HORVÁTH RICHÁRD: Az ecsedi Báthorak várbirtokai a kései középkorban. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2006/3. 317.

lyen lehetett felmérést készíteni – előbb-utóbb felleli az őt érdeklő vár ábrázolását. Vajon miből adódhatott a felmérések és ábrázolások sorrendje?

Maga a dokumentációs anyag használatának nehéz volta ellenére ugyanakkor kétségkívül a könyv legnagyobb tudományos értéke, szinte azt is mondhatnánk, már azt magát is érdemes lett volna kiadni. Az itt található felmérések döntő többsége természetesen Nováki Gyula és Sándorfi György munkája, kiknek azonban sajnos arra már nem volt lehetőségük (módjuk, idejük, energiájuk), hogy a másoktól átvett dokumentációt az általuk kifejlesztett ábrázolási rendszernek megfelelően átdolgozzák. Elsősorban Balatonszabadi-Pusztatorony, Balatonszabadi-Kiserdei dűlő (az egyik legkülönösebb, még bizonyára számos vitát kiváltó somogyi erősség!), Somogysámson-Marótpusztá, Kaposszentjakab-Kolostor, Gálosfa-Kistótváros, részben Babócsa-Basakert és Kaposvár-Vár igen jelentős építményei sokkal jobban érthetők és értelmezhetőek lettek volna az olvasó számára, ha a környezet szintvonalait is megtalálná a felméréseken. Ugyanígy hasznos lett volna, ha Ötvöskőnyi igencsak unikális kastélyának újabban feltárt részleteit a kötet szerkesztőjével azonos ásatója rádolgozta volna a korábbi, szintvonalas kutatási felmérésre.¹⁰ A somogyvári, kilátóépítés során újabban előkerült négyzetes tornyot is hiába keressük a közölt felmérésen. Sajnos Karád, Igal, Marcali, Kaposújlak, Csurgó, és Háromfa „belterületi térképei” is minden értelmezés nélkül kerültek a kötetbe, bár a leírások alapján jelezni lehetett volna rajtuk az adott erősség – legalább – feltételezett helyét. A már elpusztult építményekről rendelkezésre álló néhány felmérés – s ugyanígy Giulio Turco somogyi felméréseinek vagy Barcs, Segesd, Újzrinyivár 17. századi felvételeinek másolatai – jelentős értékei a kötetnek, hisz az ezeken ábrázolt várak, erődök többsége nem maradt ránk.

Itt kell végül szólnunk arról is, hogy a kötet 4. fejezetében még további 18 olyan erősségről találunk adatokat, melyek pontos helyét eddig még nem sikerült azonosítani. Somogyország várainak kutatói tehát nem maradnak munka nélkül e kötet megjelenése után sem, sőt remélhető, hogy új eredményeiknek köszönhetően annak előbb-utóbb még teljesebb, még tökéletesebb változata is napvilágot fog látni. A recenzens ehhez szeretett volna soraival hozzájárulni, remélve azt is, hogy ez az új kötet már az országos vártopográfia része lesz!

Feld István

10 Ezt a munkát egyébként már elvégezte helyette Szekér György, vö.: KOPPÁNY TIBOR: A középkori Magyarország kastélyai. Budapest, 1999. 36. kép.

BUZÁS GERGELY (szerk.)

A VISEGRÁDI FELLEGVÁR
Visegrád régészeti monográfiái 6.

Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum
Visegrád, 2006., 225 oldal, 2 színes belső borítóval,
mintegy 400 fekete-fehér fotóval és rajzzal

Az eddigi történeti-régészeti irodalomban jelentőségéhez képest korábban meglehetősen alulreprezentált visegrádi váregyüttes leglátványosabb eleméről, a Fellegvárról 2004-ben megjelent történeti monográfia¹ után a „visegrádi középkoros műhely” kiadványsorozatának 6. köteteként immár rendelkezésünkre áll egy újabb alapmunka, egy jeles szerzőgárda – *Bozóki Lajos, Iván László, Kocsis Edit, Kováts István, Sabján Tibor, Tóth Boglárka, Tóth Csaba és Tolnai Gergely* – jegyezte tanulmánykötet. Tehát még nem az általam Iván László munkájának ismertetésekor hiányolt komplex, építészeti-történeti monográfia² látott napvilágot – ebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell, hogy a kötet címe kissé megtévesztő, azaz többet ígér, mint amit nyújtani tud, hisz a valóságnak inkább a „Tanulmányok a visegrádi Fellegvárról” megnevezés felelne meg –, hanem a szerkesztő jegyezte előszót is beszámítva, tíz, hosszabb-rövidebb, egymástól lényegében független tanulmány.

Ezek egy része eredetileg egyetemi szakdolgozatként, szakmérnöki diplomamunkaként vagy doktori disszertációként íródott, ugyanúgy, mint számos más, ma már alapműnek tekintett munka, mint többek között Buzás Gergely, Végh András vagy Gere László a visegrádi palotáról, a budai várpalotáról vagy az ozorai vár fémleleteiről készített, könyvterjedelmű dolgozata. Azaz, korántsem az a gondom a kötet első, alig hét nyomtatott oldalnyi szövegből (s még további 12 rajz- és fotóoldalból) álló tanulmányával, hogy az Bozóki Lajos 2002-ben megvédett disszertációján alapul, hanem, hogy amit itt olvashatunk „A fellegvár leírása és építéstörténete” címszó alatt, az e kiváló munkának csupán rendkívül tömör kivonata! Érthetetlen módon nem találunk hivatkozást a szövegben az azt követő gazdag (elsősorban rekonstrukciós jellegű) rajzi és (főként archív) fotóanyagra – mintha az attól lényegében független illusztrációként került volna ide, s e képek forrását, készítőjének nevét sem találjuk meg a kötetben.

Zavaró az is, hogy a 6. oldal áttekintő alaprajzán az első (sőt, még néhány további) tanulmányban használttól sokszor eltérő megnevezésekkel találkozunk, s ez kissé megnehezíti a témában kevésbé járatos olvasó dolgát. Szerencsére a periodizációs alaprajz fekete-fehér és színes kivitelben is elkészült – az utóbbi a belső borító (bizonyára anyagi okokból) bélyeg méretű alaprajzainak még a legjobban használható példánya, kár, hogy a Zsigmond-kor kimaradt a jelkulcsból! Érteni vélem, hogy a jeles művészettörténész külön kötetet szán munkájának a *Lapidarium Hungaricum* sorozatban – kérdés persze, hogy az aránylag kisszámú könyv feldolgozásához s nem egy szélesebb értelemben vett összefoglaláshoz illeszkedne-e jobban egy átfogó építéstörténeti tanulmány –, de azért

1 Ismertetését l.: *Castrum*, 1. (2005/1) 67–69.

2 Uo. 69.

egy informatívabb alaprajz-sorozat, sőt, legalább az udvari palotahomlokzatok felméréseinek közzététele jelentősen növelte volna szövegének értelmezhetőségét. Mindez persze korántsem csökkenti az itt olvasható-látható anyag újdonságát és tudományos értékét, hisz ez az első modern összefoglalás Buzás Gergely és Szőke Mátyás 1990-ben és 1992-ben, a Castrum Bene konferencia-sorozat első köteteiben megjelent két tanulmánya³ óta. Várjuk a részletesebb, további bizonyító anyagot és dokumentációt felvonultató munkát!

A kötetből megtudhatjuk, hogy Iván László nem csupán a Fellegvár középkori és kora újkori történetének avatott kutatója, de szakmérnöki diplomamunkájában feldolgozta annak legújabbkori, műemlékvédelmi történetét is. Ennek – bőséges és komoly jegyzetapparátussal kísért – átdolgozott változata véleményem szerint a tárgyalt kötet legjelentősebb tanulmánya, s e megállapítással nem kívánom csökkenteni a következőkben említendő, elsősorban azonban régészeti anyagfeldolgozó munkák értékét. A szerző a legváltozatosabb dokumentumok felhasználásával, szinte rendőrnymozói alaposággal derítette fel a Fellegvárrban 1871 és 1998 között folytatott műemlékvédelmi munkák s az ehhez kapcsolódó régészeti kutatások menetét és részleteit. Írását olvasva sok, a középkori és kora újkori épületekkel foglalkozó régészek, művészettörténészek vagy építészek munkáját utólag talán túl kritikusan megítélő (ifjú) szakember számára válik világossá, mennyire nem a saját elhatározásukon múlott, mit, hogyan és mikor kutattak – s állíthattak helyre. Mindez alapvetően a mindenkori közfelfogás, műemléki-, idegenforgalmi és kultúrpolitika vagy az aktuális helyi érdekek függvénye volt, s ezt semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni egy ilyen jelentős emlék lassan másfél évszázados kutatástörténetének megítélése során. A tanulmányhoz külön dokumentációs anyag nem tartozik, a kutatások helyszínei a belső borító két színes alaprajzán deríthetők fel – már amennyire az olvasó még fiatal szeme, jó szemüvege, netán kézi nagyítója ezt lehetővé teszi. A grafikai ötlet jó, csupán a méret megválasztása elhibázott, igaz, figyelmes szemlélő még így is felfedezheti, hogy az 1965. évi kutatások színtere(i) lemaradtak a vonatkozó alaprajzról.

További kiegészíteni való tehát még e témában is akad, s ezt jól jelzi a következő tanulmány, immár Tóth Boglárka tollából, „A régészeti kutatások elemzése” cím alatt. A Fellegvár középkori kerámiaanyagát szakdolgozatban feldolgozó kutató itt elkerülhetetlenül ismétlésekre kényszerül – általánosságban utal is Iván László munkájára, annak apparátusára. Bár végkövetkeztetése szerint „nem maradtak meg a vár területén jól keltezhető, zárt rétegek” (49. o.),⁴ mégis előbb-utóbb hasznos lenne a Fellegvárrban legalább az utóbbi évtizedekben folytatott ásatások dokumentációs anyagát (metszet- és alaprajzait, fényképfelvételeit) is közzétenni, legalább úgy, ahogy erre a királyi palota esetében szerencsés módon már sor került.⁵

Tóth Boglárka tehát elvégezte az eddig előkerült kerámialeletek elemzését, s ennek mintaszerű közzététele képezi a kötet első, anyagfeldolgozó tanulmányát. Itt a hazai kutatásban kialakult módszerek szerint tárgyalja a hazai és külföldi eredetű edénycsoporto-

3 BUZÁS GERGELY – SZŐKE MÁTYÁS: A visegrádi Alsóvár a 13. században. In: Castrum Bene 1/1989. Gyöngyös, 1990. 121–134., BUZÁS GERGELY – SZŐKE MÁTYÁS: A visegrádi vár és királyi palota a 14–15. században. In: Castrum Bene 2/1990. Budapest, 1992. 132–156.

4 Ennek ugyan ellentmond a belső falszoros ismertetése során megfogalmazott mondata: „... a falszoros keleti szakaszán egy 14–15. századra keltezhető réteget sikerült feltárni, ami a fellegvár egyetlen zárt, középkori rétege, melynek leletanyagát is ismerjük” (48. o.).

5 BUZÁS GERGELY (szerk.): A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Visegrád régészeti monográfiái. I. Visegrád, 1994.

kat, különös hangsúlyt fektetve egy, máshonnan nem ismert mázas tárolóedény-csoportra. Még arra is kísérletet tesz, hogy az edényanyag összetételéből a Fellegvár egyes korszakokon belüli jelentőségét is megítélje. Mellékletben katalógust is közöl a behatóbban elemzett – reprezentatívnak tekintett –, csupán 181 tételben összefoglalt leletekről, bár válogatásának alapjairól nem értesülünk. Szinte magától értetődő, hogy egy húsz fotó- illetve rajztáblából álló, kiváló dokumentáció zárja e munkát, jelentős összehasonlító anyagot biztosítva a további kutatáshoz.

Tóth Boglárka emellett jelentős részt vállalt a közép- és törökkori kályhaszemek feldolgozásából is, mint ez a következő fejezetből kiderül, ahol azonban szintén nem a teljes fellegvári leletanyaggal, hanem – ugyancsak reprezentatív mintaként kiválasztott 36 katalógustételben – csupán a belső fálstoros északi részének három kutatási egysége gazdag (és természetesen gondos rajzi dokumentációban bemutatott) leletanyagával találkozhatunk. Az elemzést Kocsis Edittel együtt végezte, s ennek során 14 típust sikerült meghatározniuk; eredményük egyedülállóan tartható a hazai kutatásban. Közülük az egyik szemeskályha rajzi rekonstrukcióját is elkészítette Sabján Tibor, a téma kiváló néprajzos-építész szakértője. A kályhássággal kapcsolatos szakmai részletkérdések elemzése természetesen nem lehet e recenzió feladata, az azonban nem hagyható említés nélkül, hogy a sarokelemek tárgyalása során nem kályhaszemekről, hanem kályhacsempékről írnak a szerzők! Talán szerintük rosszul hangzik magyarul, hogy „sarokkályhaszem”?

Ugyanakkor természetesen a minden kétséget kizáróan kályhacsempének tekinthető kerámiatermékek is kellőképp reprezentáltak a kötetben: a visegrádi királyi palota hasonló tárgyi anyagának közzétételével⁶ már korábban nevet szerzett Kocsis Edit egy önálló tanulmányban a teljes fellegvári anyag feldolgozására vállalkozott. Bár az általa meghatározott számos kronológiai és ikonográfiai csoport a szöveg szerkesztése és tördelése miatt kissé nehezen tekinthető át, mindezért kárpótól a színvonalas rajzi dokumentáció – bár a csempék metszeteivel nem mindig találkozunk –, s ezen belül Sabján Tibor további három rekonstrukciója, melyek a táblák között fekete-fehérben, a hátsó belső borítón pedig színesben is élvezhetőek. Így ma már aligha tagadható, hogy Buda mellett Visegrádról áll a rendelkezésre a hazai és a nemzetközi kutatás számára a leggazdagabb középkori kályhacsempé-kollekció.

A következő fejezetben Kováts István – ugyancsak egy egyetemi szakdolgozaton alapuló tanulmányban – a Fellegvár megmunkált csont- és agancsleleteit teszi közzé, nem csupán részletes katalógussal és fényképes táblákkal, de igen alapos, a téma hazánkban eddig kevésbé kutatott általános kérdéseit – nyersanyag, megmunkálás – is tárgyaló elemzéssel együtt. Ezt követően a numizmatikus Tóth Csabától a Fellegvárból ismert 40 érem ismertetését olvashatjuk, s végül a kötetet egy sajátos „leletanyag”, a visegrádi vár 16–17. századi ábrázolásainak elemzése zárja. Tolnai Gergely itt egy folyamatban lévő munka – a várra vonatkozó metszetek teljes katalógusának összeállítása – első eredményeiről számol be, öt sorozatba sorolva az általa ismert ábrázolásokat, melyek „leszármazását” (másolását, utánzását) „családfákon” is ábrázolja. Szélesebb értelemben is tanulságos a végkonklúziója: a tárgyalt visegrádi metszeteknek még 10%-a sem tekinthető eredeti, netán autentikus ábrázolásnak, s ez különösen nagyfokú óvatosságra int építéstörténeti célú felhasználásuk vonatkozásában.

6 KOC SIS EDIT – SABIÁN TIBOR: A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempé leletei. Visegrád régészeti monográfiái. 3. Visegrád, 1998.

A visegrádi Fellegvárról közzétett tanulmánykötet tehát végső fokon egy számos területen folyó tudományos kutatómunka első, de igen jelentős eredményeit tárja a szakmai közönség elé. Így jogosan remélhetjük a szerkesztővel, hogy „nem a visegrádi vár kutatásának lezárását, hanem sokkal inkább az újabb tudományos munkák megindítását” (5. o.) jelzi.

Feld István